

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-1-65-11>
УДК 371.3

Голос Г.А.

Київський національний лінгвістичний університет

ДОСВІД ШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В РОЗРІЗІ ЯПОНСЬКОЇ МОДЕЛІ

Анотація. У статті зроблено спробу висвітлити досвід організації виховання дітей та учнівської молоді в Японії. Окрему увагу приділено опису головних складників системи виховання, змісту виховання, реальної практики виховання, аналізу навчального матеріалу з морального виховання.

Ключові слова: система виховання, моральне виховання, зміст морального виховання, школи в Японії.

Holos Hanna

Kyiv National Linguistic University

SCHOOLING AND VALUE EDUCATION: JAPANESE EXPERIENCE

Summary. The article attempts to highlight the experience of value education practice in Japanese schooling. Particular attention is paid to description of the main components of the value education system, its contents, current practice, textbook analysis on moral education.

Keywords: value education system, moral education, the contents of moral education, schooling in Japan.

*«У суспільних науках непорушною нормою стала орієнтація на класику, щось усталене і перевірене часом; але часто забувається, що класика – поняття ретроспективне, що свого часу також було інновацією»
І. Кон [1, с. 401]*

Постановка проблеми. Аналіз опитування щодо доцільності адаптації світового досвіду у професійній діяльності пересічних українських освітян доводить негативне ставлення більшості до такої пропозиції. Відмінність культури, педагогічних традицій, інший тип мислення – деякі з наведених в анкеті контраргументів дієвості зарубіжних технологій на вітчизняних теренах. Разом з тим, відповідаючи на питання доцільності досвіду із-зовні, респонденти не замислились над тим, що: 1) педагогічна «механіка», якою освітяни користуються у повсякденній роботі – це синкретизм загальнолюдських ідей: від калокататії греків, чеха Коменського, українця Сухомлинського, італійки Монтесорі, американської школи гуманістичної педагогіки; 2) що світ, а тим більше сучасний – мобільний, має спільні інтереси, цілі і задачі, орієнтується на співпрацю і діалог, тому відстеження із-зовні, імплементація «демонстративно успішного» на свій манер, як і зміни, – невіддільний складник розвитку і явище цілком природне; 3) що інформація компаративного характеру – внесок, актуальний сьогодні в контексті глобально прийнятої концепції культурного плюралізму, гуманістичної за своєю природою (сила розмаїття у збереженні культурних відмінностей в умовах взаємної поваги і співпраці). Відповідна дезорієнтація і скепсис і молодих, і досвідчених вчителів не тільки вступають у конфлікт з історично обумовленим процесом оновлення педагогічних систем, а й укорінюють гелертерський песимізм і просвітню інерцію, потребуючи роз'яснення і психологічної перебудови [1, с. 353].

Щоб переконати скептично налаштовану аудиторію, що на стадії оновлення української системи освіти просвітництво в контексті вивчення і адаптації зарубіжного досвіду не становить на-

ціональної загрози, а є академічно доцільним і актуальним в якості дзеркала, що дозволяє прояснити слабкі сторони і визначити зони розвитку вітчизняної системи; що «сфера виховання є відкритою до пошуку альтернативних способів виховання» [3], розглянемо світовий досвід формування учнівської культури, соціалізації і культурації дітей та учнівської молоді в розрізі японської моделі. Приклад Японії дозволить побачити, як суспільство пильнує людський ресурс [28, с. 312], намагаючись вплинути на власне майбутнє засобом виховання.

Мета статті – показати систему виховання в Японії у дії засобом вивчення законів, положень щодо виховання, виховної практики, змісту навчальних матеріалів з морального виховання (метод узагальнення та контент-аналіз).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалий час японська система виховання, як і культура, залишались загадкою для західних дослідників. Ключі до їх пізнання поступово почали знаходити японознавці понад 70 років тому, у тому числі, з появою вже класичної книги Рут Бенедікт.

Наразі система освіти і виховання в Японії добре вивчені зарубіжними оглядачами, що на тлі крос-культурного досвіду дозволяє більш критично підійти до їх переосмислення. Левову частку для аналізу системи виховання в Японії становлять різні платформи – сайт Міністерства освіти, культури, спорту, науки і технологій (далі МЕХТ), edX course, інтерв'ю, відео-блоги самих японців про японське шкільництво, історичні, етнографічні публікації, монографії, компаративні дослідження минулого і теперішнього про національні особливості виховання в Японії (R. Benedict, B. Duke, Y. Khan, R. Fukuzawa, R. Tsuneyoshi, T. Lebra, C. Lewis, G. Letendre, P. Cave, T. Rohlen, K. Anderson-Levit, L. Peak, M. White, E. Vogel, A. Imamura, W. Cummings, T. Naito, Б. Пільняка, М. Конрада, О. Мещерякова, Е. Молодякової, В. Молодякова, В. Маркар'яна, І. Кона, Л. Гришельової, Н. Чегодарь, В. Рубеля, Т. Свердлової, Т. Кучай, Н. Пазири та ін.).

Виклад основного матеріалу. Офіційно виховання, як шкільний курс, починає свій літопис після 250-річної ізоляції Японії – у період системних змін у країні (період Мейдзі), коли, технологічно відстала, аграрна Японія була змушена під тиском обізнаного Заходу відкрити свої кордони. Створюється нова егалітарна система освіти за євроамериканським зразком, появу якої японські історики схильні приписувати 1872 року – року створення Першого національного плану з освіти (Gakusei) [7, с. 1]. Хоча, безперечно, уже задовго до того в країні діяли свої педагогічні традиції, адже для Азії моральне виховання завжди було характерним, як релігія – для Заходу [20, с. 147]. Усім відома і просвітня роль середньовічних шкіл-теракоя, де викладались каліграфія, китайська класика, мораль, етикет. Значний вплив на формування японської освітньої традиції в домодернізаційний період справили японська, китайська і західна філософські школи [7, с. 2, 57].

Від початку реформ прозахідному уряду було проблематично визначитись із конкретною моделлю освіти і виховання, зважаючи на загрозу експансії Заходу і необхідності збереження національного суверенітету. Консенсус було зрештою знайдено: новий офіційний курс виховання мав базуватись на традиціях східної моралі, виховуючи національний менталітет в учнів, та одночасно новому для японського суспільства того часу західному зразку гідної людини [24, с. 174]. Зміст виховання налічував такі чесноти, як дружба, вірність, внесок кожного для суспільного блага, працьовитість, економність – якості, на які покладалась особлива надія задля надолуження Заходу. Визначально курс виховання мав другорядне значення, викладався у першому і другому класі. Поширеною практикою на уроках були переповідки, читання перекладених текстів з англійських і американських підручників з морального виховання.

На хвилі розвитку прогресивної педагогіки Японія зацікавлюється зарубіжним досвідом: педагогікою Йогана Песталоцці (Німеччина), Френсіса Паркера, Джона Дьюї, Карлетона Вошберна (США), Марії Монтессорі (Італія), Жана Декролі (Бельгія), Олександра Ніла (Велика Британія, Шотландія). На цьому ґрунті у шкільництві закріплюється концепція всебічного і гармонійного розвитку дитини на засадах учнівського життя [20, с. 87].

Зі зміною політичного клімату у 1890-х роках – періодом мобілізації Японії до війни, курс виховання отримав пріоритет над усіма предметами. Виховання провадилось у формі військової муштри (курс викладався військовими), мало ультра націоналістичне спрямування, піддаючи молодь безглуздій ідеологічній обробці. Після капітуляції Японії у 1945 році виховання, історію, географію, кендо в школі, зважаючи на їх маніпуляційну функцію, було відмінено (таку участь чекав і театр кабукі) [12]. «Звіт американської місії в Японії з освітніх питань» (1946) піддав критиці репресивну шкільну мораль, не заперечуючи, при цьому, важливої ролі виховання як соціального інституту; було ініційовано освітні реформи [14]. На зміну Імператорському рескрипту, що мав пряме відношення до поширення мілітаризму в школі, вийшов новий

закон – «Фундаментальний Закон про освіту» (1947), за яким в освітніх закладах заборонялась будь-яка форма індоктринації. До слова, японські освітяни і сьогодні усіяло пильнують і табуують питання націоналізму і пропаганди. Так, у жовтні 2018 «Japantoday» опублікувала статтю про двадцятирічного вчителя географії, який на тестових завданнях ненавмисно використав емблему прапора імператорської армії Японії [19], у результаті чого було не тільки вилучено тести в учнів, а й винесено публічне вибачення необачливим вчителем.

Тривалий час, до моменту впорядкування змісту, курс виховання офіційно був відсутній у навчальній програмі – вчителі вчилися прищеплювати «невідомі» японським дітям цінності демократії у ході загальношкільної практики. У 1958 році Рада з навчальних програм визнала такий підхід невдалим, зважаючи на специфіку японського соціуму. Було рекомендовано відвести окрему годину на моральне виховання, а точніше, повернути курс в оновленому вигляді. Хоча пропозиція зустріла відкритий протест з боку Спілки вчителів (Nihon Kyōshokuin Kumiai), зважаючи на гіркий досвід зомбування школярів, Міністерство освіти рішення щодо курсу ухвалило. Передбачалося, що моральне виховання буде «вплетене» в інші предмети, доповнюючи зміст. Ця модель стала архетипом сучасної системи виховання в Японії, складниками якої було визначено: 1) спосіб життя і поведінку учнів; 2) моральний менталітет і судження; 3) всебічний і гармонійний розвиток особистості, розвиток творчого способу життя; 4) етичне ставлення та практична мотивація учнів як представників нації та суспільства [14]. Таким чином, 1958 рік заклав новий етап післявоєнної реконструкції системи виховання в Японії з офіційним курсом морального виховання (dotoku no jikan, що буквально перекладається як «шлях чеснот»).

У 1965 році Центральна Рада з освіти представила японський виховний ідеал (1965), зміст якого структуровано за чотирма взаємопов'язаними сферами (про себе, про інших, про групи і суспільства, про ставлення до природи і всесвіту), що утворюють ціннісну систему [15]. Цей візирець залишається актуальним і в нинішній японській загальноосвітній школі. Системно-ціннісний підхід характерний також змісту виховання, обґрунтованого у «Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні» [3].

На відміну від українського виховного ідеалу, центрованого довкола «особистісного суверенітету», «самість»/індивідуальність у японському виховному ідеалі не ігнорується, а визначається через взаємодію з іншими, «культивування себе через відчуття інших» [8]. Репутація і гідність іншої людини, концепція «обличчя» є важливим складником соціальної взаємодії, до якої дітей привчають від першого дня у школі. «Тонкощам» в усіх проявах, як етикет, ввічливість, вдячність, люб'язність, що уважаються в Японії апріорі характеристиками гармонійних відносин, приділяється особлива увага [ibid].

Соціальний обов'язок, уявлення про світ у змісті виховання впливають з релігійно-філософських традицій цієї країни, підкреслюючи роль моральності, культури і пам'яті як інструментів

єдності і зміцнення японського соціуму. Незважаючи на відсутність у японському виховному ідеалі окремих сфер, скажімо, присвячених формуванню відповідних ставлень учнів до праці і мистецтва (які присутні в українському змісті виховання), базові цінності «розчинено» в усіх сферах змісту. Наприклад, ставлення до праці закладені в усіх чотирьох змістових сферах: старанність, задоволення від співпраці, відповідальність, внесок у суспільство. Більше того, раз в десять років у Японії корегується освітня політика відповідно до викликів часу. Стале «ядро» і нові вимоги враховуються в оновлених положеннях про виховання, навчальній програмі, рекомендаціях вчителю, навчальному матеріалі. Так, у кінці 1990-х років з'явилася освітня концепція *utori* (дослівно «розслаблене»), пов'язана із необхідністю прищеплення учням «родзинки/жаги до життя» – свободи розвивати свою індивідуальність, насолоджуючись навчанням і грою. У навчальний план було введено курс інтегрованого навчання, розширено перелік предметів за вибором, скорочено шестиденний тиждень до п'яти днів [18].

Головними цілями, якими керується нинішня школа є всебічний і гармонійний розвиток учня, передача знань, культурація і соціалізація, профселекція і профдиференціація [16, с. 4].

У документах МЕХТ зазначається, що школа повинна бути місцем, де учні самореалізовуватимуться, навчатимуться із радістю, вчитимуться активно взаємодіяти, звідси роль освіти – сприяти формуванню кожного учня з повагою до нього. Особлива увага приділяється: формуванню індивідуальної відповідальності, поваги до життя (довкілля, нації, країни); зміцненню моральних цінностей. В оновленому законі йдеться: «учні повинні вчитися поважати свої традиції і культуру, любити землю, що породила їх [традиції і культуру]», а також «учні мають поважати інші країни, прагнути миру і розвитку в міжнародній спільноті; берегти довкілля». Як аналізує М. Roesgard, зміни в положеннях про виховання врахували не тільки внутрішній вектор – національне самовдосконалення на засадах тісного зв'язку людини із громадою (М. Roesgard називає це «іммунітетом» виховної системи), а й зовнішній (йдеться про відповідь на глобалізацію) – принцип полікультурності у вихованні [25, с. 94].

Серед нових елементів в оновлених положеннях про виховання є зміщення акценту від «проактивної діяльності» на «проактивну діяльність, корисну для усіх», формуванню в учнів інформаційної моральності (учні мають бути обізнані щодо того, що припустимо писати в електронних засобах, а що ні) [25, с. 95]. Зі старих положень залишається пункт, що стосується ставлення до піднесених речей (віра, духи-камі, сюди ж відносять і природу). Як коментує М. Roesgard, цей пункт, безумовно, потрібний у полірелігійному суспільстві, яким є Японія, і водночас проблематичним у контексті його реалізації на практиці. Адже школи в Японії світські за характером – релігійне виховання заборонено конституцією (за винятком приватних). Тим не менше, релігійні мотиви присутні в контексті вивчення учнями релігійних фактів та інформації із соціальних наук, цивільного виховання, на уроках з морального виховання.

На відміну від таких економічно розвинутих країн, як США, Франція, де ідеологія в освітній системі не сприймається, або ж сприймається «з острахом», навчальні програми в Японії (як і в колишньому Радянському Союзі) координуються довкола експліцитної ідеології, на конституційних засадах [29, с. 26; 6, с. 150]. Разом з тим, японська школа пропонує широкий спектр предметів із підтекстом на якісну каліграфію. Йдеться про різні напрями виховання: моральне, розумове, екологічне, трудове, правове, естетичне, сімейне, фізичне. Японські школярі ґрунтовно знайомляться з музичною грамотою – від читання нот до гри на музичному інструменті; вивчають різні техніки малювання; набувають уміння створювати скульптури і ліпити з глини; вирізьблюють на деревині; віддають данину минулому свого народу, навчаючись японській каліграфії (*shodo*), поезії (*haiku*), мистецтву чайної церемонії, стрільбі з лука, гри на японських барабанах; вчать правильно прати, доглядати, шити, готувати прості страви на уроках домоведення; вивчають курс статевого виховання (як частина курсу здоров'язбереження).

Перейдімо до основних елементів системи виховання.

Складниками нинішньої системи виховання в Японії є: 1) наскрізна діяльність школи, у яку інтегроване виховання; 2) курс морального виховання – фундамент системи виховання, що доповнює, поглиблює, координує усю діяльність школи; 3) спеціальна діяльність (*tokubetsu katsudo*, або коротко *tokkatsu*), у якій залучені учні усіх ланок; 4) курс інтегрованого навчання.

Незважаючи на маленьку частку годин (35 уроків на рік), відведених на моральне виховання, виховання екстраполюється на всю шкільну і позашкільну практику. У зв'язку з чим наскрізний компонент ми виокремлюємо як невід'ємний складник системи. Наскрізність уможлиблюють не тільки вчителі, а й уся шкільна спільнота. Згідно з МЕХТ, у викладанні вчитель має враховувати практичний досвід виховання, роль сім'ї і спільноти, а також активно залучати їх до співпраці [11; 14]. Що цікаво, розуміння цінності спільноти почало відроджуватися у японському суспільстві років 50 тому, що було пов'язано з кризою у системі позитивного найму. Муніципалітети отримали обов'язок щодо догляду за безробітними, зростаючим числом літнього покоління. А оскільки бюджетних коштів не вистачало, муніципалітети ухвалили рішення відроджувати спільноти [4].

Дійсно поширеною практикою є вранішнє вітання, свого роду супровід, літніми людьми учнів, які прямують до школи. Це й допомога старших учнів молодшим (у кінці року випускники початкової загальноосвітньої школи – 6 клас, допомагають першокласникам з прибиранням). І відвідування школярами будинків для літніх, де дітлахи усіляко розважають старше покоління, влаштовуючи їм невеличкий концерт. Співпраця зі школою, яка делегує чимало завдань, особливо мамам, розглядається одночасно як обов'язок і внесок. Це може бути і читання книжок перед уроками, догляд шкільного квітника, прибирання класу/бібліотеки (в Японії прибирання – це обов'язок самих школярів; мами учнів

початкової школи допомагають у прибиранні шкільного приміщення раз на місяць), організація дегустації шкільних ланчів для мам, допомога в організації шкільних свят. Як правило на зборах через жеребкування чи анкетування батьки визначають свою функцію.

На уроках морального виховання школи радо вітають представників місцевої громади, які діляться із дітьми своїм досвідом/майстерністю. Таких учасників виховного процесу тут називають «*kokoro no sensei*» – вчитель серця. Дедалі поширеними в Японії стають уроки міжкультурного порозуміння, до яких залучають і представників різних культур. Уже звичною практикою є співпраця шкіл із носіями англійської мови, відомих в Японії, як ALT (*assistant language teaching*).

Щодо курсу, то моральне виховання викладається класоводом з 1-го по 9-й класи годину на тиждень. У навчальній програмі старшої загальноосвітньої школи (10 – 12 класи), куди вступають 95% учнів середньої загальноосвітньої школи, курс морального виховання відсутній, проте виховання інтегровано в інших навчальних дисциплінах, старшокласники продовжують брати активну участь у спеціальній діяльності, мають місце дисципліни іншого виховного порядку (курс політики, етики, економіки, громадянської освіти). На відміну від українських шкіл, де усі ланки зібрані під одним дахом, в Японії старша загальноосвітня школа – окремий освітній заклад, який випускники 9 класу обирають, виходячи зі своїх планів на майбутнє. На цьому етапі школа робить відбір учнів за 3 категоріями: 1) учні, які залишають школу, 2) учні, які обирають спеціалізовані програми, 3) учні, які вступатимуть до закладу вищої освіти [28, с. 308; 10]. Більшість учнів (73,3% у 2000 році) обирають загальноосвітню програму, центровану довкола академічних, вступних дисциплін як японська мова та література, англійська та математика. Частина обирає спеціалізовані/ професійно-орієнтовані курси у таких сферах, як промисловість, бізнес, сільське господарство, домашня економіка або рибальство; або ж обирають інтегровану програму навчання за вибором, що пропонує як предмети загальноосвітні, так і спеціалізовані, але базовими залишаються японська мова і математика. У 12 класі відбувається повторна диференціація, що визначається «калібром» обраного учнем університету [10; 23]. До речі, шкільних правил, яких чимало, мають дотримуватися не тільки старшокласники, а й учителі (стосовно зовнішнього вигляду і аксесуарів жінкам-вчителям дозволяється їх мінімальне використання). Форма в японській старшій загальноосвітній школі запроваджена на вимогу горизонтального соціального статусу. У старшій загальноосвітній школі має місце класоводство/кураторство – тісна співпраця класовода з учнями, який керує і координує діяльність учнів. Масштаб роботи класовода досить широкий: від питань особистого росту, ставлень, академічної успішності, підготовки різних заходів зі спеціальної діяльності та ін. (кураторство фактично ґрунтується на ентузіазмі і внутрішньому обов'язку вчителя). Звісно, посилена увага в старшій школі до профорієнтаційної роботи. Старшокласникам надається можливість провести повний день на

робочому місці, наприклад, у дитячому садочку, магазині. Один з обов'язкових курсів у 10 класі – «Люди в індустріальному суспільстві» (*Sangyo shakai to ningen*) [10].

У процесі вивчення курсу морального виховання поширеним є когнітивно-емоційний підхід:

- обговорення реальних життєвих ситуацій (ще Р. Бенедікт згадувала про повчальну історію песика Хатіко – символа вірності і відданості в Японії, що розглядалася учнями 2 класу [5]);

- ілюстрація бажаних вчинків і дій/звичок, наприклад, вітання (у 2016 р. ALT стажер в Японії, блогер – Дженсіка Рох розповідає про один з уроків морального виховання, на якому вона була присутня. Учнім показували відео про жінку, яка у 2011 році ціною свого життя врятувала жителів свого міста, повідомивши через гучномовець про цунамі, що насувався [27]);

- інсценування учнями почутих історій;

- використання аудіо-візуального матеріалу (НКН – японська національна компанія телерадіомовлення випускає освітні передачі для різних класів; програму на весь рік вчителі можуть придбати в книжкових магазинах заздалегідь; за сприянням Міністерства освіти працює сайт MEXT channel – канал, на якому представлено численні повчальні відеоролики, роздатковий матеріал для уроків морального виховання. Для прикладу, у світлі виховання інформаційної моральності в учнів MEXT channel подає кілька роликів, присвячених тому, що не слід «викладати» в мережу і як правильно встановлювати паролі;

- використання ситуацій морального конфлікту, наприклад, чесність проти особистої вигоди.

У початковій загальноосвітній школі особлива увага звертається на розвиток морального почуття як основи моральності, тобто йдеться про конвенціональний рівень розвитку моральної свідомості школярів, на якому подаються орієнтири із-зовні [2, с. 192]. У середній загальноосвітній школі опорним є розвиток моральної рефлексії (за Коном, автономної моральності), що забезпечується совістю і почуттям провини.

Від початку 2018 року моральне виховання в японських школах запроваджено як обов'язковий предмет у 1–9 класах. Це означає, що книги, які раніше рекомендувалися MEXT як додатковий матеріал, повинні отримати офіційний статус; також мають бути розроблені критерії оцінювання моральності учнів, що викликає чимало суспільних дискусій (будемо відслідковувати у найближчий час).

Спробуємо проаналізувати ще донедавна рекомендовану як додатковий матеріал для уроків морального виховання серію підручників «*Kokoro no Noto*» («Щоденник серця»). Серія вперше вийшла у 2002, потім у 2009, після внесення поправок до «Фундаментального закону про освіту». Також проаналізуємо і «*Watashitachi no Dotoku*» («Наша моральність», 2014 року). Для початкової загальноосвітньої школи серія «Щоденник серця» (2-е видання, 2009 року) складається з трьох окремих книг, для середньої школи – з однієї. Кожна книга розрахована на 2 роки навчання. За таким самим принципом створена серія «Наша моральність» [26, с. 76].

Матеріал у підручниках подається за принципом спіралі. Скажімо, у початковій школі роз-

діл «ставлення до природи/всесвіту» включає тему про життя (seimei), природу (shizen), красу/шляхетність (bi/kedakasa) [26, с. 76]. Процес вивчення теми такий: про життя учні починають вивчати у першому класі, у 2 класі учні вчать розуміти зв'язок життя із флорою і фауною, 3,4 класи – формують розуміння унікальності світу живої природи, мета виховання у 5,6 класах – цінити велич природи.

У початковій школі «Щоденник серця» знайомить учнів з казковими світом (феї, фантастичні персонажі), представлено персонажі вигаданої сім'ї. Зміст підручника охоплює тему «прекрасного серця» (utsukushii kokoro), тему здоров'я і активності, ставлення до родини, друзів, місцевої громади, важливості праці задля функціонування спільноти, розуміння правильного поводження, поваги життя і дотримання законів. Є сторінки, присвячені превентивній педагогіці, де учні знайомляться з тим, що не варто робити (йдеться про дискримінацію, упередження, обман, бійки, цькування, пошкодження майна) [26, с. 78].

Порівняно до «Щоденника серця» у «Watashitachi no Dotoku» («Наша моральність») для учнів-початківців фей і фантастичних героїв змінюють тварини. Підібрані теми дублюють теми «Щоденника серця», також подано тексти про реальних персонажів: про японського мислителя (Ninomiya Kinjiro, метрова статуя якого, зображеного із дровами на спині і книгою у руці, дуже поширена на майданчиках початкових шкіл по всій Японії як символ старанності і невгамовної жаги до знань); вірш Mishakoji Saneatsu про творення навіть маленької хорошої справи, про важливість навіть найменших зусиль; текст про життя (на той момент 100 літнього терапевта Honohara Shigeaki), вірш Ф. Шиллера про дружбу, текст біолога Kawai Masao про вшанування померлих (біолог оповідає учням про слонів, які вкривають тіло померлого сородича гілочками і листям, і приходять на це місце знову і знову); подано історію про життя видатного французького авіатора Хенрі Фабре.

«Щоденник серця» для 3 і 4 класу вміщує багато фото і авторських текстів: Mado Michio («Дякую Вам»), розповідь однолітків (про життя з живою природою; про прекрасну професію вчителя); вірш Kaneko Misuzu про дерева у саду і вітер; текст відомого вченого-хіміка, лауреата Нобелівської премії Ryoji Noyori про життя і природу. Тексти виховують людяність, вчать жити в гармонії з іншими і природою, цінувати життя, бути чесними і сміливими. Є теми присвячені належній поведінці, обов'язку перед іншими, доброті, важливості гігієни; красі природи; родині і японській культурі. 2-а книга присвячена темі важливості мати ціль (наприклад, розповідається про олімпійську атлетку Takahashi Naoko, яка виборола медаль на Олімпійських іграх у Сіднеї) і взаємодопомоги/співпраці (про виграш команди японських атлетів на 400 м естафеті у Пекіні 2008 р.). Особливу увагу приділяється японській культурі: одягу, їжі, традиційній японській оселі і природі (на кімоно зображена природа, їжа – дарунок природи, зазначається, що традиційний дім будували з природних матеріалів (деревина). Учні знайомляться з сезонними фестивалями в Японії – новий рік, зірковий фестиваль і фестиваль предків влітку, осінні фестивалі та фестиваль 7–5–3; дізнаються

про цінності японського суспільства (жити в гармонії з природою, допомагати людям і ділитися з ними; цінувати красу і прагнути бути ввічливими і добре вихованими). Тема інших культур також присутня: представлені різні види одягу (зі Швеції, Перу та Африки), їжа (італійська, індійська та китайська), різні оселі (Греції, Малайзія та Монголія), зазначається про культурне розмаїття і про важливість дружних відносин із іншими країнами [24, с. 78; 24, с. 182-184].

Порівняно до «Щоденника», «Наша моральність» для 3 і 4 класу вміщує більше малюнків, ніж фото. Тексти розгорнуті (атлетка Takahashi Naoko розповідає про перемогу над собою), окрім уже відомих зі «Щоденника» героїв подано і нові обличчя (Homare Sawa, Suzuki Ichiro). Зміст підручника центрується довкола теми життєвого успіху, досягнень, досвіду; наголошується на важливості наполегливої праці, мати ціль, на ролі взаємодопомоги. Учні знайомляться з текстами, в яких описано шлях досягнення успіху відомими людьми (хірург Amano Atsushi, дизайнер Koshino Ayako, співзасновник Sony Ibuka Masaru). Іншими словами, учням наводяться зразки для наслідування (розповідається про кришталеву чесність шістнадцятого президента Америки – А. Лінкольна, який у юні роки, працюючи клерком, у темряві і у холоді йшов повернути маленьку здачу покушцеві (6 центів); видатну вчену М. Кюрі (подається цитата М. Кюрі про важливість віри у свій талант); манга мультиплікатора, художника Tezuka Osamu (про важливість віри у дитину); Tawara Machi (поет заохочує пробувати свої сили у різних сферах, щоб знайти своє призначення); Senju Mariko (скрипалька наводить алегорію, що до того як діамант заблищить, його обробляють). Подаються фото і життєве кредо кожного героя. Звертається увага на роль і місце японської нації у світовій спільноті (розповідь про ірландського публіциста Л. Херна (він же Koizumi Yakumo, відомого за своїми легендами про японських привидів), який віддав серце Японії, вказуючи свою приналежність до цієї нації) [26, с. 84; 24, с. 185-187].

«Щоденник серця» для 5-го і 6-го класів є продовженням попереднього підручника. На цьому етапі учні вчать визначати свої цілі і мрії. Наприклад, у темі, що називається «Кроки, які варто зробити, щоб досягти мрії» подано дитяче фото знаменитого японського бейсболіста Suzuki Ichiro, коротка інформація про нього, його кар'єру і список перемог. На фото юний спортсмен щиро посміхається, не зважаючи, як відомо, на важку працю спортсмена. Щирість, оптимізм, допитливість, наполегливість, чесне і рівне ставлення до кожного (тексти про М. Кюрі і нобелівського лауреата з теоретичної фізики Yukawa Hidek, про Матір Терезу) – якості, що особливо вітаються в усій книзі. Ще одна тема, що піднімається у підручнику (назва «Не затьмарюй вікно свого серця» – допомога іншим, розпочинається з ілюстрації хлопця, який стоїть по осторонь від групи. Тема ж «Серце, що любить нашу країну і дім» сконцентрована довкола краєзнавчого компоненту – учні поглиблюють знання про різні префектури в Японії, їх традиції і культуру, їх значення для Японії загалом. Остання тема також розкриває насувні завдання, що стоять перед країною: розвиток технологій, старіюче

населення, інтернаціоналізація, потік інформації. Висвітлено, що усі виклики мусять бути вирішені у майбутньому з повагою до традицій, що є особливим складником японської ідентичності. Також вводиться поняття «японці» (*Nihon rashisa*), сутність якого полягає у дотриманні і передачі наступним поколінням традицій. Поезія хайку, сезонні свята, традиційна музика (хогаку), регіональні традиційні ремесла та мистецтва – національна культурна спадщина Японії, якою нащадки мають пишатися. Національна культура – це гордість і повага до старшого покоління, яке будувало кораблі, тунелі і мости [26, с. 105-107]. Національно-патріотичну тему в підручнику доповнює інтернаціональна тема «Разом з іншими народами світу», що вчить школярів жити у глобальній спільноті, поважати права і життя інших націй. Тема розпочинається цитатою національного японського героя Sakamoto Ryōma: «слід спрямовувати погляд на світ».

Як висновок, серія підручників для морального виховання містить цілісний виклад матеріалу на етичні теми, спираючись на виховний японський ідеал і чинні положення щодо морального виховання. Зміст охоплює 4 сфери: внутрішньо-особистісну, міжособистісну, сферу природи/всесвіту, сферу суспільної моралі [18]. Підручники підкреслюють важливість традицій, історії і культури своєї нації, численні оповідки з життя історичних і сучасних постатей виховують повагу до представників іншої культури. Підкреслюються цінності законслухняності, спільного добра, шкільного духу і патріотизму, здоров'язбереження, природозбереження і поваги до життя. Таким був стислий виклад змісту навчальних матеріалів з морального виховання.

Ще два складники японської виховної системи, на яких варто зупинитись – курс інтегрованого навчання і спеціальна діяльність учнів (*tokkatsu*). Обидва охоплюють спектр практично-орієнтованих заходів, націлених на розвиток учнівської культури, соціально-комунікативних навичок і умінь, креативності і самостійності.

Курс інтегрованого навчання (з 3 класу, викладається 2 рази на тиждень) був уведений з метою надання школам академічної свободи щодо створення власних програм розвитку дітей. Цілі курсу інтегрованого навчання (прищеплення інтересу до навчання, розвиток творчості і самостійності, умінь вирішувати проблеми, планувати власний стиль життя) збігаються з загальними цілями виховання, враховують зв'язок із повсякденним життям [22]. Програма інтегрованого навчання для старшої загальноосвітньої школи (10-12 класи) охоплює такі сфери, як [23]:

- охорона здоров'я та добробут;
- міжнародні культури / регіональні та міжнародні дослідження / соціальні дослідження;
- спорт / культура;
- образотворче мистецтво, скульптура, декоративно ужиткове мистецтво / гуманітарні науки; докільля / природознавство;
- інформаційні технології та IT-бізнес.

Щодо наступного складника, на наш погляд, найцікавішого – спеціальної діяльності, то його цілями є всебічний і гармонійний розвиток учнів засобом ефективної групової шкільної діяльності [21].

Спеціальна діяльність у класі охоплює щоденні заходи, як: догляд за живим куточком, шкільні ритуали (з традиційним привітанням/подякою на початку та кінці уроку); 5-10 хвилин на ранкова переключка; учнівське чергування. Це і обідня перерва (*hirukyukei*), про яку варто розповісти детальніше, адже обід для японців вважається таким самим повноцінним виховним заходом, як і решта інших шкільних предметів.

Мета шкільних обідів у початковій та середній загальноосвітній школі – сприяти культурі харчування, вчити правильним манерам за столом, вчити насолоджуватись їжею разом із друзями, співпрацювати засобом обслуговування, прибирання та ін. Учні початкової і середньої загальноосвітньої школи (також школи для дітей з особливими потребами) споживають їжу у своїх класах разом із вчителем. Обід триває 45 хвилин. Старшокласники, як правило, носять домашні перекуси (*bento/lunchbox*), можуть попросити у шкільному буфеті, або купити щось у встановлених на території школи автоматах.

Перед початком обіду учні одягають спеціальний одяг (фартух, чепчик/бандану), кожен приносить з дому свій індивідуальний рушник-серветку, палички, чашечку і зубну щітку. Обід готується в шкільній їдальні або привозиться. У школах, де працює власна їдальня, для першої страви використовуються овочі, вирощені самими учнями (6 клас) на шкільній ділянці. Перед тим як забрати візок із їжею і подякувати кухарям за обід для свого класу, чергові по класу проходять бліц-опитування головуючим (відмічає в анкеті: Чи Ви хворієте? Чи маєте спеціальний одяг? Чи добре помили Ви руки? Чи обробили руки гелем?). Кожен черговий відповідає за роздачу певної страви, тоді як головуючий скеровує дію усього класу: повідомляє, коли учні мають шикуватися за їжею, дякувати черговим за обслуговування. Якщо залишаються зайві порції – їжа розігрується між бажаними у «кам'яно-ножиці-папір». Після обіду діти дякують за їжу, складають тарілки на візок, який чергові повертають на мийку. Упаковка з-під молочних продуктів миється і складається учнями в окремий контейнер для сушки і переробки, після чого діти наводять порядок на своєму робочому місці, чистять зуби. На прибирання класу/коридору відводиться 20 хвилин – діяльність, що вважається важливою для кооперації учнів і розвитку характеру (ще раз відмітимо, в японських школах такої посади, як прибиральниця, немає, як і охоронця – його функцію до приїзду поліції має виконувати сам вчитель; до слова, на випадок надзвичайної ситуації адміністратор школи може застосувати рогац (*sasumata*) – довгу палку з алюмінію з вигнутими ріжками на кінці для знешкодження/виштовхування кривдника з приміщення [30]).

Спеціальна діяльність це і учнівське самоврядування, що підсилює політику школи. Учнівська рада обирається учнівським колективом, включає президента, віце-президента, секретаря, скарбника, аудитора тощо. Хоча наради та заходи учнівських рад контролюються вчителями, головна роль і ініціатива в управлінні належить самим учням. При учнівській раді працює центральний комітет (*chuo iinkai*) – законодавчий орган, що відповідає за прийняті рішення, деле-

гує обов'язки іншим комітетам/підрозділам, наприклад, шкільному комітету, що складається з представників кожного класу, комітету, що відповідає за проведення дня спорту, комітету, що допомагає керувати шкільною бібліотекою, комітету, що опікується шкільною газетою та ін. [10].

Спеціальна діяльність це й улюблені усіма учнями культмасові заходи, мета яких – створити піднесений настрій учням, залишаючи у пам'яті незабутні шкільні спогади, консолидувати шкільну громаду. А такими заходами є туристичні походи з ночівлею, день спорту на весні (школа ділиться на дві команди, наприклад, білих і зелених; команди перевіряються «на гучність», діти танцюють, кидають м'ячі у корзину, змагаються, співають спортивний гімн) і фестивалі культури восени, до підготовки яких школярі докладають чимало зусиль і часу. Загалом фестиваль культури складається з: виступу учнів на сцені, виставки шкільних робіт у класах, тематичного облаштування класів, наприклад, у вигляді піратського корабля, кімнати жаху, циркової арени. В цей день старшокласники можуть влаштувати частування локшиною (рамен) або смаколикми [9].

Не залишають байдужим жодного і екскурсії до визначних історичних/культурних пам'яток, до яких учні готуються заздалегідь (під час літніх канікул дітям дається завдання дізнатися про місце запланованої екскурсії), особливо, коли захід має подовжений формат на 2-4 дні. Наприклад, як оповіла М. Окамура, в листопаді традиційним у школі, де навчаються її діти (префектура Ямагучі) є «раллі зі штампами» – захід, коли учні 1-6 класів спільно проводять час. Дітей ділять на групи по 10-12 осіб, після чого розпочинається гра; у класах, на шкільному майданчику учнів чекають завдання, після виконання яких група отримує «залік» у вигляді дитячої печатки.

Як бачимо, школа в Японії – арена сучасного життя, де дітей не тільки навчають, а ще й усіляко заохочують. З цього приводу збігаються думки низки дослідників японського шкільництва про те, що прагнення японських освітан внести в «монотонний, статичний, 6-и годинний навчальний день ентузіазм, рух і гумор» [28, с. 193; 13] є поясненням академічної успішності японських учнів, з одного боку, і низького рівня злочинності серед неповнолітніх, з іншого. Як доводить G. Letendre, порівняно до вчителів з інших країн, японські освітяни (особливо початкової школи) присвячують набагато менше часу і зусиль, аби стримувати, накладати заборони на своїх підопічних, особливо на перервах [13].

Щодо цькування і суїцидів, що у західних вчителів асоціюється з вадами японської системи, то нинішні соціологічні дослідження вказують на зниження рівня булінгу в Японії порівняно до 90-х років, а також констатують значно нижчий його рівень, ніж у США [13]. Поясненням цього, на думку Ю. Окамото, є «утримання зла у суспільстві у вузьких рамках – насилля зустрічає жорсткий остракізм» [4, с. 133] і, звісно, контроль дорослих. Як правило, на початку року в Японії класовод відвідує домівку своїх підопічних (10 хв. візит), у ході чого вчитель ближче знайомиться з учнем, його оточенням. Питання

ймовірної деструктивної поведінки в школі систематично відстежується: як на батьківських зборах, так і в ході учнівського анкетування.

Окрім шкільного лідерства і шкільних свят, до спеціальної діяльності також відносять і різноманітні секції, так звані клуби, зустрічі в яких регулярно тривають від двох до трьох годин (клуби платні, за бажанням, але вітаються). Їх робота, звіт/реклама демонструється на святкуванні шкільних фестивалів, на початку і в кінці шкільного року. Умовно клуби поділяють на: спортивні (плавання, атлетика, гімнастика, фітнес, бейсбол, футбол, баскетбол, кендо, карате, пінг-понг, катання на лижах, сумо, гри в м'яч) і культурно-інтелектуального спрямування (духовий оркестр, японські шахи), хор, гумористичний гурток (*rakugo*), драма, традиційні мистецтва, науковий/історичний гурток та ін.). Майже в усіх школах Японії є басейни, де діти вчаться влітку плавати.

Футбол і бейсбол в Японії – види спорту, в яких школярі змагаються на національному рівні. Найбільша аматорська спортивна подія в Японії в березні – це щорічний Національний літній шкільний турнір з бейсболу серед кращих команд старшокласників (до того змагання проводяться між школами влітку у кожній префектурі). Як правило, шкільний оркестр і вболівальники подорожують з своєю командою.

Висновки і пропозиції. Протягом усієї історії триває багаторічна дискусія про те, як найкраще організувати виховання підростаючого покоління. Чи варто зважати тільки на консерватизм, національну автономію, чи слід враховувати впливи ззовні? Що стосується Японії, то отримавши форму із-зовні, нинішня система освіти і виховання має відрегульований характер і власний національний оригінальний почерк: базується довкола рефлексивно-вольового механізму, повторення і закріплення учнями нормативних «канонів» у спосіб лояльний і солідарно діяльнісний; система виховання має наскрізний характер, відповідає на виклики часу, залишаючи в пріоритеті ціннісний складник і «розвиток людського потенціалу як фундаментально соціальне благо» [28, с. 326].

Глибше знайомлячись зі шкільництвом в Японії, людині, яка навчалась у школі на початку 90-х, така організація видається дуже подібною до системи виховання в Радянському Союзі (подібність організації виховання в Радянському Союзі і Японії помітив у 90-х роках L. Ward): чергування, форма, змінне взуття, культмасові заходи, лінійки, позашкільні секції – речі, які частково мають місце і в сучасній українській системі виховання. Втім, таке враження також красномовно говорить і про інформаційний освітній вакуум того часу, коли було мало відомо про (приховано успішну) організацію шкільництва у цивілізованому світі.

Враховуючи те, що орієнтирами нової української загальноосвітньої школи є українська ідентичність, шкільна громада і наскрізне виховання, актуальним видається висвітлення прогалин і зон розвитку в українській системі виховання; вивчення і поширення ефективних вітчизняних і світових практик виховання, організованих цілісно.

Список літератури:

1. Кон И. (1999). Социологическая психология. [Sociology psychology]. Воронеж: «МОДЭК».
2. Кон И. (1984). В поисках себя. [In search of myself]. Москва: Политиздат.
3. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2004). [Ukraine National value education curriculum]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-98601-04/sp:wide:max100>.
4. Окамото Ю. (2015). Япония без вранья: исповедь в сорока одном сюжете [Japan without a lie, confession in forty one plot]. Retrieved from: <https://knigism.net>.
5. Benedict, R. (1946). The Chrysanthemum and the Sword, Patterns of Japanese Culture. Boston: Houghton, Mifflin Company. Retrieved from: <https://knigism.net>.
6. Cummings, W.K. (2003). The institutions of education. A comparative study of educational development in the six core nations. Oxford: Symposium books.
7. Duke, B. (2009). The History of Modern Japanese Education: Constructing the National School System, 1872-1890. New York: Rutgers University Press.
8. Dolan, R., Worden, R. (1994). Japan: A Country Study. Washington: GPO for the Library of Congress. Retrieved from: <http://countrystudies.us/japan/58.htm>.
9. Festivals and sports day in Japan. Retrieved from: <http://breathingmeansmore.com/culture-festival-sports-day/>.
10. Futsu-ka (general education program), senmon gakka (specialized or vocational programs), sogo gakka (integrated programs). Retrieved from: http://www.tjf.or.jp/deai/contents/teacher/mini_en/html/futsuka.html.
11. For the Cultivation of "Richness in Mind. Retrieved from: http://www.mext.go.jp/b_menu/hakusho/html/hpac200201/hpac200201_2_027.html.
12. Japan after World War II: hardship, Macarthur, the American occupation and reforms. Retrieved from: <http://factsanddetails.com/japan/cat16/sub110/item526.html>.
13. Letendre, G. (1996). Youth and schooling in Japan: competitions with peers. Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/303837913>.
14. Maruyama, H. (2013). Moral Education in Japan. Retrieved from: <https://www.nier.go.jp/English/educationjapan/pdf/201303MED.pdf>.
15. Naito, T. (1990). Modern education in Japanese public schools. Moral education forum. Vol. 15.
16. Okano, K., Oprandy, R., Tsuchiya, M. (1999). Education in Contemporary Japan: Inequality and Diversity. Cambridge University Press.
17. Poukka, P. (2011). Moral Education in the Japanese Primary School Curricular Revision at the Turn of the Twenty-first Century: Aiming at a Rich and Beautiful Kokoro. Helsinki.
18. Smith, C. (2017). Creativity in Japanese Education Policy. Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/327363002>.
19. Teachers reprimanded for using Japanese imperial flag and apparent war propaganda on school test. Retrieved from: <https://japantoday.com/category/national/teachers-reprimanded-for-using-japanese-imperial-flag-and-apparent-war-propaganda-on-school-test>, Nov. 9, 2018.
20. Tsujimoto, M., Yamasaki, Y. (2017). The History of Education in Japan (1600–2000). New York: Routledge.
21. The world of Tokkatsu. Retrieved from: http://www.p.u-tokyo.ac.jp/~tsunelab/tokkatsu/cms/wp-content/uploads/2016/03/the_world_of_tokkatsu.pdf.
22. The period for integrated studies. Retrieved from: http://www.mext.go.jp/component/english/_icsFiles/afieldfile/2011/.../1303755_012.pdf.
23. Upper Secondary Education in Japan. Retrieved from: <http://www.nier.go.jp/English/educationjapan/pdf/201209SE.pdf>.
24. Roesgaard, M. Globalization in Japan: The Case of Moral Education. Retrieved from: publications.nichibun.ac.jp/region/d/NSH/series/symp/2014-03-31/.../article.pdf.
25. Roesgaard, M. (2016). Moral Education in Japan: Values in a global context. London and New York: Routledge.
26. Roesgaard, M. (2011). The ideal citizen, globalization and the Japan response: risk, gate-keeping and moral education in Japan. In Willis D. Reimagining Japanese Education: borders, transfers, circulations, and the comparative. Oxford: Symposium books.
27. Roh, J. Moral education in Japan. Retrieved from: <https://www.youtube.com/channel/UCLAHZfRt9yFbWfWbqMZEPGA>.
28. Rohlen, T. (1983). Japan's high school. University of California Press.
29. Ward, L.O. (1982). International perspectives on moral education. In L.O. Ward. (Ed.), The ethical dimension of the school curriculum (pp. 26-35). University College of Swansea. Faculty of Education. Swansea: Pineridge Press Limited.
30. Samasuta. Retrieved from: <http://www.urbantabloid.com/8-ways-japanese-schools-better-us-schools-kind/>.